

Bygget Stensnäs

Joakim Johansson

I ett medlemsblad 2006 skrev jag om en gammal stengrund som var och fortfarande är märklig i sin utformning. Grunden som är byggd i suterräng med utsikt mot Stångån är dold bakom träd i en nordöstlig sluttning vid Landeryds golfbana. Markerna här tillhörde förr Bogestad by (golfklubbens nuvarande tillhåll) som ägdes av Sturefors slott. Strax söder om denna grund fanns fram till 1987 ett torp som hette Sandsäter. Väster om denna plats ligger än idag torpet Sundet och lite längre norrut ligger Bogestads soldattorp, Vulcantorpet. Jag upptäckte den här stengrunden första gången i slutet av 90-talet. De gånger jag senare besökt platsen har tankarna gått varma om vad denna något märkliga stengrund har varit för något. Runt om grunden har gjorts terrasser i sluttningen och en stengrund efter någon slags lada finns där också.

Ingenting fanns känt om denna stengrund och inget heller nämnt i någon hembygdsforskning. På två kända kartor finns däremot en byggnad markerad på platsen. Den ena kartan är över Bogestad ägor 1873 och där står det "Bygget" vid markeringen. Den andra kartan är Häradskartan från 1877 och på den står det inget vid markeringen. Mina första tankar var att det har varit någon typ av verksamhet på platsen. För i kyrkans husförhörlängder hittades inget som tydde på någon bostad utöver de andra kända torpen och husen vid Bogestad och inget som kallades "Bygget". Eller kunde det ha varit så att det aldrig byggdes något hus, utan bara blev stengrunden?

Bildbevis

När jag jobbade med fotografier till boken "Linköping södra" sommaren 2014 gjorde jag en upptäckt i bakgrunden på ett fotografi. Motivet var egna hemmet Ekenäs (nuvarande Mjölnergatan 17) i Hjulsbro, fotograferat mot söder. I boken "Linköping södra" hittar du detta fotografi på sidan 45 samt en inzoomning på bakgrunden. Det tog en lång stund innan jag först hade identifierat vilket egna hem det var och sedan vad det var för byggnader som syntes i bakgrunden. Efter att ha studerat kartor och tänkt ut vart fotografen hade stått så kunde jag konstatera vad det var för något. Den ena byggnaden var torpet Sandsäter och den andra måste vara...

Oj, här fick kroppen en sådan där adrenalinkick som bara en inbiten släkt- eller hembygdsforskare kan få, när något spännande upptäcks. Den andra byggnaden på fotot låg precis där den märkliga stengrunden finns. Fantastiskt, ett bildbevis på en byggnad!

Här fanns alltså ett första svar på gåtan om stengrunden. Ett bildbevis från 1904 som sedan legat i egnahemsföreningens arkiv i Vadstena till 2014. Fotografen Petersson hade lyckats att dokumentera en byggnad vid den hittills oförklarliga stengrunden.

Ny tolkning

Nu väcktes min nyfikenhet igen, att äntligen försöka få ett svar på vad det var för byggnad. Ibland är det värt att ta ett steg tillbaka och kontrollera källorna en gång till. Så gjorde jag och upptäckte ett samband i husförhörslängden som tillslut gav mig en lösning.

I hembygdsföreningens torpbok "Plöja Smatten Väla" från 1990 nämns de kända torpen vid Bogestad. Kartan i den boken som visar var torpen funnits är Häradskartan från 1877. Vid Bogestad finns fyra torp markerade på kartan; Sundet, Vulcantorpet, Sandsäter och Stensnäs. De tre första har jag nämnt här ovan tidigare.

Stensnäs som är nr 133 i boken har noterats strax öster om Bogestad by vid en kartmarkering för torp. När jag själv hade forskat om denna torpmarkering så hittade jag på Bogestad-kartan från 1873 att det torpet, eller backstugan som det egentligen var, hade namnet Enbacken.

Ett passande namn då denna sluttning mot Bogestad säkerligen var beväxt med enbuskar förr. Jag hittade stugan Enbacken i husförhörslängden 1876-1880 och hade först kopplat samman Stensnäs och Enbacken som en samma stuga, eftersom Enbacken ströks 1880 och sist boende pigan Ahlbom då skrevs som boende i Stensnäs.

När jag nu tittade noggrannare på detta med den nya vissheten om nyupptäckta byggnaden vid Bogestad upptäckte jag att Enbacken och Stensnäs inte alls var en och samma stuga. Nr 133 i torpboken var inte alls Stensnäs som bokgruppen hade angivit, det var istället Enbacken som revs efter 1880. Stensnäs stämde istället helt in på den nyupptäckta byggnaden.

Namnet Stensnäs var ändrat av prästen i husförhörslängden 1876-1880. Det syns att det först har stått Stensäter, sen har säter skrivits över med näs. Med tanke på att torpet Sandsäter låg bredvid den nyupptäckta byggnaden så passar det första namnet Stensäter in i sammanhanget.

Då har vi alltså hittat bildbevis och vi har rätt ut namnen på torpen och backstugorna vid Bogestad. Mellan vilka år fanns då denna nyupptäckta backstuga. I Östgöta Brandstodsbolags arkiv går att finna att en försäkring nytecknas för

När Zarah Leander var i Landeryd

– och andra olyckor

av Joakim Johansson

Det kan tyckas vara en märklig titel, men den stämmer. Skådespelerskan Zarah Leander har varit i Landeryd, i en olycka.

Jag tänker att det kan vara svårt att skriva om olyckor, framförallt olyckor med dödlig utgång som inte är så roliga att påminnas om. Men i dessa fall får olyckorna ses som preskriberade, då den senaste skedde för över 100 år sedan.

I en veckovis utgiven tidning hittade jag notiser om små och stora lokala händelser och nyheter från hela vårt avlånga land. Allt från små olyckor till nya präster i socknar och från meddelanden om fastighetsköp till små naturhändelser. Notiserna publicerades i veckotidningen Vestkusten som gavs ut till svenska läsare, i Amerika!

Den svenskspråkiga tidningen var de amerikaboende svenskarnas möjlighet att få veta vad som hänt i fäderneslandet Sverige. Vissa notiser kan tyckas vara banala, men för svensk-amerikanerna var det säkert spännande att få se en notis från sin gamla hembygd. Som den lilla notisen från 24 juni 1892:

" – När ångaren Brokind nyligen passerade Kinda kanal mellan Hjulsbro och Hackefors, kom ett rådjur simmande öfver kanalen strax framför ångarens bog och gick upp på gärdet, der det stälde sig att betrakta ångaren".

En bit in i denna notis hinner vi tänka att det hänt något, men det, visar det sig, var bara en naturhändelse med lyckligt slut.

Värre gick det, tragiskt nog, för paret Hagström enligt följande notis i Vestkusten den 24 april 1891.

"Linköping. Snickaren Hagström, 79 år, och hans hustru, 80 år, boende å Landeryds komministergårds egor hittades nyl. döda i sin säng. Bakning hade förehafts i deras stuga, der vid en främmande gumma varit behjelpig. Troligtvis hade de gamla, innan de lagt sig på aftonen, skjutit spjället för tidigt."

Rökgasförgiftade således.

En djupdykning i Landeryds husförhörlängder berättar att makarna Hagström bodde i torpet Eklund. Och nu, 125 år efter deras död, nedtecknas här deras levnadshistoria.

Snickaren hette Carl Gustaf och föddes Pettersson den 3 maj 1811 i torpet Skogen vid Örminge i Vårdsberg. När han var endast sju år gammal dog hans far. Modern äktade en annan man 1822 och familjen flyttade samtidigt som statare till Landeryds Norrgård, som vid den tiden låg intill Landeryds kyrka. Prästen noterade i husförhörlängden att sonen Carl Gustaf *"kunde läsa i bok innan 5:te året och hela katekesen vid 6 års ålder"*. Hans styvfar antog namnet Hagström innan familjen 1824 flyttade till Bankekind. Carl Gustaf behöll efternamnet Pettersson ända till 1853, eller i vilket fall så skrev prästen inte Hagström utan vidhöll Pettersson.

Carl Gustaf blev dräng 1843 vid Hackefors Södergårds kvarn hos mjölnaränskan Maja Lisa Larsdotter och hennes fyra barn. Två år senare gifte han sig med änkan som sen var hans hustru i 48 år. Maja Lisa var inte ett år äldre än Carl Gustaf som det stod i tidningsnotisen, utan åtta år äldre.

Maja Lisa föddes den 29 januari 1803 i Månestad Norrgård i Landeryd. När hon var 18 år hade hon flyttat från föräldrarna i Månestad till Slattefors och gift sig med mjölnaren där, Lars Adolf Hörngren.

År 1830 hade de flyttat till kvarnen i "Djursbro", alltså Hjulsbro, och tio år senare till Hackefors Södergårds kvarn med sina fyra barn. År 1841 dog mjölnare Hörngren men Maja Lisa bodde kvar och drev sannolikt kvarnen tillsammans med hjälp av drängar eftersom ingen ny mjölnare tog över.

År 1845 gifte sig Maja Lisa med vår dräng, Carl Gustaf Pettersson som då skrevs som mjölnare.

Tre år senare flyttade de till torpet Kranslund vid Rogestad som då tillhörde Landeryd, men numera Vårdsberg. 1853 flyttade de till torpet Nyhagen under Ånestad i Vårdsberg för att 1856 flytta till Landeryd igen och torpet Eklund. Där levde de ända till den ödesdigra natten 1891 då de båda blev rökgasförgiftade av samma eldstad som givit dem värme i 35 år.

I Landeryds dödbok står dödsdatumet antecknat till den 16 mars 1891. Om det var datumet som de dog eller om det dröjde innan de hittades står inte i dödboken, där står endast dödsorsaken "död av os". En dödsorsak som i sig inte ger så många ledtrådar, men tack vare tidningsnotisen fick vi veta mer om denna tragiska händelse.

Hur var det då med Zarah Leander?

Jo, på 1930-talet var Zarah Leander bland annat engagerad vid Oscarsteatern i Stockholm. På somrarna reste ensemblen land och rike runt för att spela operett. Sommaren 1935 passerade de genom Landeryd enligt en tidningsnotis i Vestkusten den 22 augusti 1935, där följande står att läsa:

"Teaterturné utsatt för bilolycka. Oscarsteaterns turnéensemble råkade nyligen ut för en bilolycka strax utanför Linköping, varvid en del av skådespelarna, däribland Zarah Leander, blev skadade. Bussen, som skulle föra sällskapet från Linköping till Västervik, mötte i Landeryds socken en bilkolonn från T. 1. Mötet med de två första lastbilarna gick lyckligt, men när den tredje passerade gav vägbanan vika och bussen rullade med sina 21 passagerare utför slänten och stjälppte i en potatisåker. Ingen av de åkande blev allvarligt skadad. Fru Leander erhöll dock ett svårt slag på högra underbenet och hennes make löjtnant Vidar Forsell en fotvrickning. Andra medlemmar av sällskapet, regissör Johannison, samt herr N. Dahlgren och J. Lindmark, fröknarna Peggy Lindberg och Birgit Kronström, fingo skärsår av de krossade fönstren och en del kontusioner. Vidare förstördes bl.a. en violoncell, som var värderad till 3.000 kr. En lastbil anskaffades från Linköping och sedan de skadade blivit förbundna av manskapet från trängkolonnen fortsattes färden till Västervik."

Olyckan vid Docketorps tegelbruk

– och annan tegelhistoria

av Joakim Johansson

Det är nog inte många som känner till att det har funnits ett tegelbruk vid Docketorp i Landeryd. Tegel var i äldre tider ett ofta använt byggnadsmaterial, betydligt mycket mer än i nutid. Under 1800-talet och in på 1900-talet fanns det väldigt många tegelbruk i vårt avlånga land, både stora fabriker och mer småskaliga verksamheter. Kring sekelskiftet 1900 fanns omkring 500 tegelbruk, många försvann i och med miljonprogrammets nya byggnadstekniker under 1960- och 70-talen. Idag finns enstaka tegelbruk kvar i Sverige.

Inom Landeryds socken har det bara funnits ett tegelbruk, det vid Docketorp. I ännu äldre tid har det kanske funnits någon liten tegeltillverkning för husbehov, men det finns inget känt om något sådant. Platsen för själva tegelbruket är de leriga slänterna invid Stångån nordväst om Landeryds kyrka. På platsen finns Dockulla sedan 1932.

Exakt mellan vilka årtal som tegelbruket fanns vet vi inte, men från 1890-talet till 1910-talet är den av hävd sagda tidsperioden. Min far Leif har hört sin far Georg berätta om ett minne från hans far Axel Johansson. Det var omkring 1910 när Georg som liten pojk satt på en filt i backen ovanför tegelbruket tillsammans med sin mor Ester och tittade på när fadern Axel Johansson lossade ved från en kanalpråm vid tegelbruket.

Länge fanns inga uppgifter att tillgå om tegelbruket. Några fotografier från området har inte hittats och det finns ingen karta över denna plats från denna period. Så egentligen är tegelbrukets tillvaro verkligen höljt i dunkel. Men vartefter som det har blivit lättillgängligare arkiv via nätet har små pusselbitar fallit på plats. När jag 2002 medverkade till hembygdsföreningens bok Byar och gårdar i Landeryd del 3, såg jag något i bakgrunden på ett fotografi från Egnahems-arkivet i Vadstena landsarkiv. Något som borde vara tegelbruket. Det dröjde till 2014 innan jag återigen besökte landsarkivet i Vadstena för att studera dessa originalbilder mer noggrant samtidigt som de skulle avfotograferas. Då kunde jag även be fotografen Göran Billeson som var med att zooma in på detta specifika foto med tegelbruket. Det är inte mycket för världen det som syns, men det är samtidigt det enda fotobeviset för att tegelbruket funnits. Ett par tegellador invid ån. Mer om tegelbruket senare, nu gällde det den där olyckan. Jag hittade en notis i den veckovis utgivna tidningen Östgöta-posten. Där kunde man för 115 år sedan läsa om en förskräcklig olycka i Landeryd.

I tidningen den 23:e augusti 1901 står det att läsa:

En svår olyckshändelse inträffade i fredags morse i Docketorps tegelbruk, Landeryds socken, i det att tegelmästaren, 24-åriga Gottfrid Sandvall, fattades av maskinens remskifva och af denna fördes omkring ett par hvarf, innan han blef fri. Sandvall erhöll flera svåra kontusioner i hufvud och bröst samt fick ena nyckelbenet bräckt. Den skadade fördes till Linköpings lasarett för erhållande af vård. Han tros kunna räddas till lifvet.

Vem var då denne stackars tegelmästare?

Efter lite forskning i kyrkans husförhållningar hittar vi att Bror Gottfrid Sandvall föddes den 31 maj 1877 i Hällestad socken vid Holmens tegelbruk under Sonstorp och Gottfrid var son till tegelslagaren

A.P. Sandvall och Louisa Johansdotter.

Han växte alltså upp inom det skrå som sedan även kom att bli hans.

Han var vid olyckans tidpunkt skriven som tegelslagare i Hällestad socken hos sin far och mor fastän han enligt notisen tydligt arbetade vid Docketorps tegelbruk i augusti 1901. Precis som lasarettets personal trodde så kunde livet räddas.

Tre månader efter olyckan blev Gottfrid Sandvall skriven som boende i Linköping, på en gård på Nygatan 38 (där Delikatessbutiken ligger idag).

Det gjorde även hans fästmo Frida Naemi Carlsson, född 1876 i Godegård. Prästen ändrade Gottfrids titel från tegelslagare till tegelmästare.

Den 12 december 1901 föddes dottern Siri Naemi Elisabet (tvilling skrev prästen; "ett dödfött flickbarn") och i mellandagarna gifte sig Gottfrid och Siri.

BROR GOTTFRID SANDWALL

Beatehund, Söderköping.

Född 29 maj 1877 i Hällestad, Östergötlands län. Fabrikör. Kyrkovärd, led. av kyrko- och skolrådet samt pastoratkyrkorådet, v. ordf. i kyrkostämman och kom-nämnden, led. av pens.-nämnden, i direktionen för Kuddby, Å och Tåby fattigvårdsförb. samt i dir. för Sjömanshuset i Söderköping, f. d. ordf. i valnämnden, led. av tax.-nämnden.

Tåby socken.

Gottfrid kunde trots den svåra olyckan börja arbeta på Docketorps tegelbruk igen och i mars 1902 flyttade familjen Sandvall till Landeryd, där de hyrde in sig i Flygelgården vid kyrkan. Redan i december flyttade de till Västra Ed och tegelbruket vid Eds bruk. Där blev de kvar i 17 år innan de 1919 flyttade till Beatelund i Tåby socken nära Söderköping. Gottfrid tog över som ägare vid Beatelunds tegelbruk invid Göta kanal. 1922 flyttade de in i "den stora villan" Beateborg. Hustrun Siri dog 1928, sju år senare gifte Gottfrid om sig med Märta Gahm, född 1899 i Godegård. Gottfrid Sandvall drev tegelbruket ända till sin död 69 år gammal den 30 juli 1946. Änkan flyttade då till Linköping och dog där 1978. Detta om Sandvall, åter till Docketorp så är det i hushörslängd och församlingsbok egentligen svårt att reda ut mer om tegelbruket. Inga personer med titlar som tegelarbetare förekommer mer. Vi hittar i alla fall tegelmästare Bernhard Adolf Milberg med familj som hyrde en lägenhet i Parkvillan vid Hageby Prästgård år 1906. Han hade dessförinnan arbetat vid Kallerstads tegelbruk som startades 1898 och lades ned 1966. Det är inte självklart men troligtvis arbetade han vid Docketorp. Familjen Milberg flyttade samma år vidare till Mälardalen där Bernhard Adolf avslutade sina dagar vid Tappsunds tegelbruk vid Ekerö. Sonen Harry arbetade där tills bruket lades ned 1959. På platsen för Docketorps tegelbruk byggdes Dockulla 1932 och det ända som minner om tegelbruket är de urgrävda slänterna.

